

Οι ανθελληνικοί διωγμοί στον Πόντο μέσα από τα αρχεία των υπουργείων Εξωτερικών της Αυστρίας και της Γερμανίας

Κωνσταντίνος Φωτιάδης

Το συγκεκριμένο κείμενο σκοπό έχει να αναδείξει την πολύπλευρη πολιτική, οικονομική, γεωπολιτική και στρατιωτική δραστηριότητα της Γερμανίας στη Μικρά Ασία. Πιο συγκεκριμένα καταγράφει, κυρίως μέσα από γερμανικές και αυστριακές πηγές, την επίτευξη της ιδέας του παγγερμανισμού με πρωταγωνιστές τον κυβερνητικό μηχανισμό του Βερολίνου, την πολυπληθή παρουσία και δράση των γερμανών διπλωματών, των εξειδικευμένων και στρατευμένων επιστημόνων, των γερμανικών τραπεζών, των εμπορικών αντιπροσώπων και των στρατιωτικών αποστολών στα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ο κομβικός τους ρόλος στη δημόσια διοίκηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας τους παρείχε όχι μόνο τη δυνατότητα της άμεσης εικόνας των πολιτικών γεγονότων, αλλά και της ουσιαστικής συμμετοχής τους στις τελικές αποφάσεις. Για το λόγο αυτό τα κριτήρια της κυριαρχίας των συμφερόντων της παγγερμανικής πολιτικής στη Μικρά Ασία είναι ταυτισμένα με τα εγκλήματα της ηθικής αυτουργίας, της συνενοχής και συνεργασίας με τα πιο ακραία στελέχη του νεοτουρκικού κινήματος, σε βάρος των Ελλήνων, Αρμενίων και Ασσυρίων.

Είναι ιστορικά τεκμηριωμένο, παρά τη συγγένεια του αυτοκρατορικού οίκου της Γερμανίας με το βασιλικό οίκο της Ελλάδας, ότι η Γερμανία, κατά τη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων, είχε προαναγγείλει τον αφανισμό του ελληνισμού της Μικράς Ασίας στην περίπτωση που θα παραχωρούνταν τα νησιά του αρχιπελάγους στην Ελλάδα. Ο πρέσβης της Γερμανίας στην Κωνσταντινούπολη Hans Freiherr von Wangenheim μιλούσε με βεβαιότητα, γιατί ήταν, όπως έμμεσα αποδεικνύεται από μια έκθεσή του, συνεισηγητής αυτής της πολιτικής για τον αφανισμό των Ελλήνων μαζί με τη δικτατορική νεοτουρκική τριανδρία Ismail Enver Pasha, Mehmed Talaat Pasha και Ahmed Djemal Pasha. Όπως ομολογεί ο ίδιος, οι Έλληνες της Τουρκίας, μετά την οριστική απώλεια των νησιών, θα διώκονταν με τα σκληρότερα, όσο ποτέ άλλοτε, μέτρα.¹ Η συνενοχή της Γερμανίας,

¹ Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes [στο εξής PAAA], [Türkei Nr. 175b, Bd. 8, f. Bd. 9, Nr. 293, A, 20109, Θεραπειά \(3.10.1913\)](#). Θα ήταν χρήσιμο να αναφέρεται ο φορέας σύνταξης, ο αποστολέας και ο παραλήπτης, ο τίτλος του εγγράφου (αν υπάρχει), ο αριθμός πρωτοκόλλου, ο τόπος και χρόνος σύνταξης.

συμμέτοχης λίγα χρόνια αργότερα και στη γενοκτονία των χριστιανικών λαών της Μικράς Ασίας, θα κορυφωθεί με την άφιξη του Liman von Sanders στην Κωνσταντινούπολη και την ανάληψη από τον ίδιο της γενικής διοίκησής του οθωμανικού στρατού.

Η Γερμανία, μετά το Συνέδριο του Βερολίνου, αναγορεύτηκε προστάτης και εν μέρει οικονομικός συνδιαχειριστής του τεράστιου πρωτογενούς επίγειου και υπόγειου πλούτου της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας,² ως ανταμοιβή στον καγκελάριο Bismarck για τις πολύτιμες υπηρεσίες που προσέφερε στον σουλτάνο, όταν κρινόταν η τύχη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Με την ουσιαστική, πλέον, συμμετοχή της Γερμανίας στα γεωστρατηγικά και πολιτικοοικονομικά συμφέροντα της Πύλης, το Ανατολικό Ζήτημα μπήκε σε ένα νέο, άγνωστο και δύσβατο δρόμο, που δεν οδηγούσε σε λύση του προβλήματος. Αντίθετα, συνέβαλε, λόγω των μεγάλων αντικρουόμενων συμφερόντων, στην παγκόσμια πολεμική σύρραξη.

Το 1882 έφτασε στην Κωνσταντινούπολη η πρώτη, μετά το 1839, γερμανική στρατιωτική αποστολή για την αναδιοργάνωση του ηττημένου (1878) σουλτανικού στρατού.³ Η πολύχρονη παρουσία του αναμορφωτή της στρατιωτικής οργάνωσης στρατηγού von der Goltz (1883-1895) είχε επηρεάσει θετικά το πολιτικοστρατιωτικό περιβάλλον του απολυταρχικού σουλτάνου Abdul Hamid αλλά και των Νεοτούρκων αργότερα για την προώθηση των γερμανικών συμφερόντων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.⁴ Μαζί με τη στρατιωτική αποστολή, το 1882, εγκαταστάθηκε και η γερμανική τράπεζα Deutsche Bank, η οποία αγόρασε τα δικαιώματα για την κατασκευή της σιδηροδρομικής γραμμής

² Bernd Schulte, *Vor dem Kriegeausbruch 1914*, Droste, Ντύσσελντορφ 1989, σ. 9. Imanuel Geiss, „Der Berliner Kongress. Eine historische Retrospektive“, *Der Berliner Kongress von 1878*, Internationale Tagung, Μάνιτς 1978, σ. 5-6. Imanuel Geiss, „Die deutsche Reichspolitik gegenüber der Aufstandsbewegung in der Herzegowina und in Bosnien 1875-1878“, *Das Deutsche Reich und die Vorgeschichte des Ersten Weltkrieges*, Μόναχο 1978, σσ. 76-107. Charalampos Fragistas, „The Balkan Wars. Their Meaning in the History of Greece“, *Balkan Studies*, 3/2 (Θεσσαλονίκη 1962), 248. W. Chwostow-I. Minz, *Geschichte der Diplomatie*, τόμ. 2, Verlag für Fremdsprachige Literatur Βερολίνο 1948, σσ. 65-69. Alexander Novotny, *Quellen und Studien zur Geschichte des Berliner Kongresses 1878*, Hermann Böhlau Nachf, Γκρατς-Κολωνία 1957, σ. 53 κ.ε. Μαρία Νυσταζοπούλου Πελεκίδου, *Οι βάλκανικοί λαοί, Βάνιας, Ιωάννινα 1978*, σσ. 186-187. Iwan Kirchner, *Der Nahe Osten*, Εκδόσεις Rudolf M. Rohrer, Μόναχο-Βιέννη 1943, σ. 453 κ.ε. Ph. Hildebrandt, *Der Kampf ums Mittelmeer*, Στουτγκάρδη 1953, σ. 404 κ.ε. Douglas Dakin, *Η ενοποίηση της Ελλάδας 1770-1923*, μετάφρ. Ρένα Σταυρίδη-Πατρικίου, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1982, σ. 206. Ευάγγελος Κωφός, «Από το τέλος της κρητικής επανάστασης ως την προσάρτηση της Θεσσαλίας», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. 13, Αθήνα 1977, σ. 351 κ.ε. Peter Lanne, *Armenien: Der erste Völkermord des 20. Jahrhunderts*, Institut für Armenische Fragen, Μόναχο 1977, σ. 87. Franz Carl Endres, *Die Türkei*, Delphin, Μόναχο 1916, σ. 84 κ.ε. Κωνσταντίνος Φωτιάδης, *Οι εξισλαμισμοί της Μικράς Ασίας και οι Κρπτοχριστιανοί του Πόντου*, Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 412.

³ Jehuda Lothar Wallach, *Anatomie einer Militärhilfe*, Droste, Ντύσσελντορφ 1976, σσ. 24-28. Helmuth Moltke, *Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei aus den Jahren 1835 bis 1839*, στ' έκδ., Ernst Siegfried Mittler und Sohn, Βερολίνο 1893, σσ. 434-435. Wagner Reinhold, *Moltke und Mühlbach zusammen unter dem Halbmonde 1837-1839*, A. Bath, Βερολίνο 1893, σσ. 26-29.

⁴ Wallach, *ό.π.*, σσ. 54-107. Colmar Freiherr von der Goltz, *Denkwürdigkeiten*, Mittler, Βερολίνο 1929, σσ. 119-120. Josef Matuz, *Das Osmanische Reich*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Ντάμστατ 1985, σσ. 247-248.

Νικομήδειας-Άγκυρας. Το έργο αυτό αποτέλεσε την πρώτη προσπάθεια για σιδηροδρομική επικοινωνία με τη Βαγδάτη και το μέσο για την υλοποίηση των ιμπεριαλιστικών φιλοδοξιών της Γερμανίας στην ευρύτερη περιοχή.⁵

Η ευνοϊκή γερμανοθωμανική σύμβαση εμπορίου, το 1890, έδωσε τη δυνατότητα στο γερμανικό εμπόριο να απλωθεί σε όλη την Ανατολή ως το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου.⁶ Η Μικρά Ασία έγινε το σημαντικότερο πεδίο δράσης του γερμανικού κεφαλαίου με κινητήρια δύναμη τη γερμανική τράπεζα, η οποία καθόριζε και τη γερμανική οικονομική πολιτική στην Ανατολή. Το πολιτικό άνοιγμα του σουλτάνου προς τη Γερμανία ουσιαστικά χτυπούσε το αγγλικό και γαλλικό κεφάλαιο, που λυμαίνονταν ως τότε την οικονομία της αυτοκρατορίας, αλλά και αναχαίτιζε τις επεκτατικές βλέψεις της Ρωσίας.⁷

Η Γερμανία αντίστοιχα συμμετείχε στον αποικιακό ανταγωνισμό γιατί διαπίστωσε ότι η Ανατολή εξυπηρετούσε ποικιλότερα τα ιμπεριαλιστικά της ενδιαφέροντα. Η Μικρά Ασία ήταν μια χώρα πλούσια σε πρώτες ύλες, ανοικτή στην πώληση των βιομηχανικών γερμανικών προϊόντων και κόμβος υψίστης στρατιωτικής σημασίας, δηλαδή αποτελούσε ιδανική περιοχή για την επίτευξη των βιομηχανικών, εμπορικών και τραπεζικών της σχεδίων. Ο Franz Köhler, υπερασπιζόταν την άποψη ότι:

«[...] Τα μικρασιατικά εδάφη είναι η λύση, εκεί θα μεγαλοουργήσουμε εκτοπίζοντας τον συναγωνισμό των άλλων λαών εξ αιτίας του ‘υπέρτερου’ πολιτισμού και της οικονομικής ζωής που θα συγκεντρωθεί στα χέρια μας. [...] Τους φίλους μας θ’ αναζητήσουμε ανάμεσα σ’ εκείνους τους λαούς που έχουν κοινούς μ’ εμάς εχθρούς. Η κοινή εχθρότητα πρέπει να είναι ο πρώτος και κύριος συνεκτικός δεσμός. Η σύμπτωση δε των οικονομικών συμφερόντων θα καταστήσει το δεσμό αυτόν άρρηκτο».⁸

Η θεωρία του Köhler, που είχε αναδειχθεί σε κύριο εκφραστή της γερμανικής πολιτικής, ξεκαθάριζε το εξωτερικό αλλά και εσωτερικό συμμαχικό πεδίο της Ανατολής. Με τη

⁵ Lothar Rathmann, *Die Nahostexpansion des deutschen Imperialismus vom Ausgang des 19. Jahrhunderts bis zum Ende des 1. Weltkriegs*, [unveröff. Habilitation vom 12.7.1961], Λειψία 1961, σ. 512. Ανώνυμος, *Η εν Ανατολή γερμανική πολιτική*, Αθήνα 1915, σ. 5 κ.ε. Hakki Keskin, *Die Türkei*, Olle und Wolter, Βερολίνο 1978, σ. 33. Reinhard Hüber, *Die Bagdadbahn*, Junker und Dünnhaupt, Βερολίνο 1943, σ. 10.

⁶ Hagen Gottfried, „Die Türkei im Ersten Weltkrieg“, *Heidelberger orientalistische Studien*, τόμ. 15, Φραγκφούρτη-Νέα Υόρκη-Παρίσι 1990, σ. 10. Anton Schäfer, *Die Entwicklung der Bagdad-Bahn-Politik*, Βαϊμάρη 1916, σσ. 7-16.

⁷ Ρόζα Λούξεμπουργκ, «Για την πολιτική του ‘Vorwärts’ στο Ανατολικό Ζήτημα», *περ. Λαοί*, 1, (Μάιος 1987), σ. 51.

⁸ Franz Köhler, *Der neue Dreieck*, Lehmann, Μόναχο 1915, σ. 23.

συνειδητή αυτή επιλογή της γερμανο-σουλτανικής συμμαχίας οι χριστιανικοί λαοί, Έλληνες, Ασύριοι και Αρμένιοι, αναγκαστικά βρέθηκαν στο αντίπαλο και εχθρικό στρατόπεδο. Οι επισημάνσεις της Rosa Luxemburg δικαιώνονταν πανηγυρικά. Οι κερδοφόρες γερμανικές οικονομικές επιχειρήσεις δεν άργησαν να πάρουν μέρος στη νομή της πολιτικής εξουσίας για να μπορέσουν να ανταγωνιστούν οικονομικά και πολιτικά τις άλλες Μεγάλες Δυνάμεις.

Το 1889, ο Κάιζερ Wilhelm II, για να ενισχύσει προσωπικά τη γερμανική προπαγάνδα, επισκέφθηκε την Κωνσταντινούπολη, μοιράζοντας εκατοντάδες παράσημα σε μουσουλμάνους τιτλούχους και επιβραβεύοντας με αυτές τις τιμητικές διακρίσεις τις βαρβαρότητες που είχαν διαπράξει.⁹ Παράλληλα, άνοιξε τις πύλες της στρατιωτικής ακαδημίας του Βερολίνου στους τουρκογενείς μουσουλμάνους αξιωματικούς. Το ίδιο διάστημα ο von der Goltz διακήρυττε, σύμφωνα με τον Μιχαήλ Ροδά, κατά τη διάρκεια στρατιωτικών ασκήσεων, ότι θα έθαβε την Ελλάδα σε διάφορα σημεία της Θεσσαλίας και της Μακεδονίας.¹⁰ Ο αυτοκράτορας της Γερμανίας, επιστρέφοντας από αυτό το πρώτο ταξίδι στην Κωνσταντινούπολη, συναποκόμιζε, για λογαριασμό της Deutsche Bank, την άδεια κατασκευής και λειτουργίας ενός νέου λιμανιού δίπλα στις εγκαταστάσεις του Haidar Pasha και, επίσης, την άδεια για την εκμετάλλευση της εμπορικής διακίνησης και του τελωνείου του.¹¹

Η Οθωμανική Αυτοκρατορία έγινε ο μόνιμος οφειλέτης των γερμανών βιομηχάνων Siemens, Gwinner, Helferich κ.ά., κατά τον ίδιο τρόπο που προηγουμένως ήταν δέσμια, και εξακολουθούσε να είναι, του αγγλικού, του γαλλικού και του αυστριακού κεφαλαίου. Η μικρασιατική οικονομία των γεωργών έγινε έτσι αντικείμενο ενός καλά οργανωμένου μηχανισμού απομύζησης προς όφελος και συμφέρον του ευρωπαϊκού (και στην προκειμένη περίπτωση προπάντων της γερμανικής τράπεζας και του γερμανικού βιομηχανικού) κεφαλαίου.¹²

Το πολιτικό τμήμα εξωτερικών υποθέσεων του υπουργείου Εξωτερικών του Βερολίνου βομβαρδιζόταν με πολυσέλιδες αναφορές της διεισδυτικής λογικής του συνθήματος „Drang nach Osten“. Όλες οι σχετικές εκθέσεις ήταν ενθαρρυντικές για το μέλλον της Γερμανίας στον γεωγραφικό αυτό χώρο. Τα μοναδικά εμπόδια, όπως τα είχαν επισημάνει αρκετοί γερμανοί κατάσκοποι, ήταν η υψηλή επιστασία των Άγγλων και Γάλλων στον κρατικό

⁹ Μιχαήλ Ροδάς, *Πώς η Γερμανία κατέστρεψε τον Ελληνισμό της Τουρκίας*, Εκδόσεις Παρουσία, Αθήνα 1978, σ. 17. Hugo Grothe, *Deutschland, die Türkei und der Islam*, S. Hirzel, Λειψία 1914, σ. 6. Gabriele Yonan, *Ein Vergessener Holocaust*, Gesellschaft für Bedrohte Volker, Γκέτιγκεν -Βιέννη 1989, σ. 80.

¹⁰ Ροδάς, *ό.π.*, σ. 8.

¹¹ Στο ίδιο, σ. 8.

¹² Ρόζα Λούξεμπουργκ, «Η δραστηριότητα των Γερμανών ιμπεριαλιστών στην Τουρκία», *περ. Λαοί*, 1 (Μάιος 1987), σσ. 56-62.

οθωμανικό μηχανισμό και οι χριστιανικές μειονότητες της Ανατολής, δηλαδή οι Έλληνες και οι Αρμένιοι, γιατί, από τη μια κρατούσαν στα χέρια τους το εμπόριο και γενικότερα την οικονομία, και γιατί, από την άλλη τους θεωρούσαν στηρίγματα των Αγγλογάλλων. Για να πετύχουν στα σχέδιά τους δε δίσταζαν να συκοφαντούν τους Έλληνες στο σουλτάνο και να εκμεταλλεύονται την παραμικρή πολιτική ανωμαλία που θα μπορούσε να τους ενοχοποιήσει και ν' αποβεί σε βάρος τους. Γενικότερα, παρουσίαζαν τα εθνικά κινήματα σαν «φονικά όπλα», που θα επέφεραν τη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και παρακινούσαν τους μουσουλμάνους να στραφούν με κάθε μέσο εναντίον τους. Οι Γερμανοί, εξάλλου, ήταν εκείνοι που είχαν προτείνει συγκεκριμένα σχέδια καταστολής των κινήματων, ως ελάχιστη προσφορά για τις εξυπηρετήσεις της Πύλης, η οποία τα αποδέχτηκε ανεπιφύλακτα, όπως και οι Νεότουρκοι αργότερα.¹³

Το 1895 ο Wilhelm II απέρριψε το σχέδιο διάλυσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας του Salisbury, που προτάθηκε από τις κυβερνήσεις της Βιέννης και του Λονδίνου ως ένδειξη διαμαρτυρίας για τις σφαγές των Αρμενίων, ενώ τρία χρόνια αργότερα πραγματοποίησε νέο ταξίδι στην Κωνσταντινούπολη για την περαιτέρω σύσφιξη των σχέσεων των δύο αυτοκρατοριών.¹⁴ Πολλά γράφτηκαν στις γερμανικές και τουρκικές εφημερίδες για τους νέους εναγκαλισμούς και, ιδιαίτερα, για το ρόλο του προστάτη των 300.000.000 μουσουλμάνων, που υποσχέθηκε δημόσια στη Δαμασκό.¹⁵

Ο πρωταγωνιστικός ρόλος του προστάτη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και του Ισλάμ, που ανέλαβε, με σκοπό να εξασφαλίσει την υπεροχή της Γερμανίας στη σημαντική αυτή οικονομικά περιοχή, θα ξαναφέρει το γερμανό αυτοκράτορα για τρίτη φορά στην Ανατολή, τον Οκτώβριο του 1917, κι αυτή τη φορά στην Κωνσταντινούπολη.

Η γερμανόφωνη εφημερίδα της Κωνσταντινούπολης *Osmanischer Lloyd* σε άρθρο της, τον Οκτώβριο του 1917, με τίτλο «Αυτοκράτορά μας καλώς ήρθατε», χαιρέτιζε με ενθουσιασμό την άφιξή του:

¹³ Κωνσταντίνος Φωτιάδης, «Οι διωγμοί των Ελλήνων του Πόντου», *Πόντιοι. Δικαίωμα στη μνήμη*, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 45.

¹⁴ Κώστας Λούλος, *Η γερμανική πολιτική στην Ελλάδα 1894-1914*, Εκδόσεις Μ.Ι.Α.Τ.Ε, Αθήνα 1990, σ. 19. Erich Eyck, *Das persönliche Regiment Wilhelms II*, Rentsch, Ζυρίχη 1948, σ. 13 κ.ε. Otto Hammann, *Deutsche Weltpolitik 1890-1912*, Reimar, Βερολίνο 1925. Alfons Raab, *Die Politik Deutschlands in Nahen Orient von 1878-1908*, Manzsche, Βιέννη 1936, σ. 45. Friedrich Meinecke, *Die Geschichte des deutsch-englischen Bündnisproblems 1890-1901*, Μόναχο-Βερολίνο 1927, σ. 36 κ.ε.

¹⁵ Λουΐζεμπουργκ, «Η δραστηριότητα των Γερμανών...», σ. 59. Wallach, *ό.π.*, σσ. 90-91. Winfried Baumgart, *Der Friede von Paris 1856*, Oldenbourg, Μόναχο-Βιέννη 1972, σ. 77. Grothe, *ό.π.*, σ. 8. Lothar Rathmann, *Stossrichtung Nahost 1914-1918*, Rütten & Loening, Βερολίνο 1963, σσ. 23-24. W. v. Kampen, *Studien zur deutschen Türkeiipolitik in der Zeit Wilhelms II.*, (Kiel: Univ., Phil. Fak., Diss., 1968), σ. 21. Ροδάς, *ό.π.*, σ. 20. Yonan, *ό.π.*, σ. 81.

«Ο μεγάλος φίλος της Τουρκίας και του σουλτάνου είχε έρθει για να εκφράσει τη 3 για την πιστή εκπλήρωση των συμμαχικών καθηκόντων στους ηρωικούς υπερασπιστές των Δαρδανελίων και των άλλων συνόρων που έχουν στη σημαία τους την ανατέλλουσα σελήνη».¹⁶

Ο Wilhelm, χριστιανός αυτοκράτορας μιας χριστιανικής χώρας, εμφανιζόταν μπροστά στη διεθνή κοινότητα ως «φίλος του λαού του Ισλάμ και των Τούρκων»,¹⁷ μολονότι ήταν εν γνώσει του οι σφαγές των Αρμενίων του 1915 και οι διωγμοί των Ελλήνων. Οι υπηρεσίες του υπουργείου Εξωτερικών της Γερμανίας ήταν πλήρως ενημερωμένες για τις βαρβαρότητες των Νεότουρκων συμμάχων τους κατά την περίοδο της τρίτης αυτής επίσκεψης τού Γερμανού αυτοκράτορα.

Η απληστία του Wilhelm δεν έβρισκε ικανοποίηση στην εκμετάλλευση μόνον του σιδηροδρόμου και του υπόγειου και υπέργειου πλούτου της Τουρκίας. Απώτερος στόχος του ήταν ο αποκλειστικός έλεγχος όλων των ζωτικών θεμάτων της Ανατολής. Επιδίωκε «[...] να εκδιωχθούν τελείως οι Άγγλοι και οι Γάλλοι και να συντριβούν οι Έλληνες. Τούτο διδάσκει εις το βιβλίο του Γερμανός περιηγητής, το οποίον φέρει τον τίτλον *Πώς θα ζήσει η Τουρκία*. Θα ζήσει μόνον δια της Γερμανίας και της Τουρκίας»¹⁸.

Ο Richard Schäfer, συμμετέχοντας στην οργανωμένη αποστολή Γερμανών επιστημόνων στη Μικρά Ασία ως ιεραποστόλων του παγγερμανισμού και του παντουρκισμού, και διαπιστώνοντας επί τόπου την πραγματικότητα, εκθέτει, αποποιούμενος τον προπαγανδιστικό του ρόλο, ως εξής την κατάσταση: «Ο χριστιανικός πληθυσμός στην Τουρκία αποτελεί μόνο το ένα τρίτο του όλου πληθυσμού. Η σημασία του όμως είναι πολύ μεγάλη στην οικονομική και την πολιτιστική περιοχή. Το εμπόριο και η βιοτεχνία στηρίζονται κατά 90% σε χριστιανικά χέρια και μόνο κατά 10% σε μωαμεθανικά».¹⁹ Η ανθηρή αυτή ελληνική οικονομία έπρεπε, πάση θυσία, να περάσει στα γερμανικά χέρια και ο πόλεμος, σίγουρα, διευκόλυνε αυτήν τη μετάβαση.

Οι Νεότουρκοι γνώριζαν πολύ καλά ότι η παρουσία του γερμανικού στρατού ήταν ένα αναγκαίο κακό. Δεν έπανε να είναι ένας προσκεκλημένος στρατός κατοχής, γι' αυτό και

¹⁶ ΡΑΑΑ, Konstantinopel 44, Bd. 1, όπου το ποίημα «Ο μεγάλος αυτοκράτορας», που δημοσιεύτηκε στο εφημ. *Osmanischer Lloyd*, Κωνσταντινούπολη 15-17 Οκτωβρίου 1917. Wolfdieter Bihl, *Die Kaukasus-Politik der Mittelmächte*, Böhlau, Βιέννη-Κολωνία-Γκρατς 1975, σ. 51.

¹⁷ ΡΑΑΑ, Konstantinopel 44, Bd. 1, όπου το ποίημα «Ο μεγάλος αυτοκράτορας», που δημοσιεύτηκε στο εφημ. *Osmanischer Lloyd*, Κωνσταντινούπολη 15-17 Οκτωβρίου 1917.

¹⁸ Μιχαήλ Ροδάς, *ό.π.*, σ. 24.

¹⁹ Richard Schäfer, *Der Deutsche Krieg, Islam und Christentum*, Λεωψία 1915, σ. 47.

πολλοί πολιτικοί διαφωνούσαν με την απόφαση αυτή. Ένας Οθωμανός βουλευτής ρώτησε, σύμφωνα με τον αμερικανό πρέσβη Henry Morgenthau, τον Talaat:

«Γιατί παραχωρείτε στη Γερμανία τη διοίκηση της χώρας; Δεν καταλαβαίνετε ότι με τη στρατιωτική αποστολή η Γερμανία σκοπεύει να κάνει την Τουρκία αποικία της, όπως έκαναν οι Άγγλοι την Αίγυπτο;». Η απάντησή του ήταν ρεαλιστική, ειλικρινής και ωμή: «Το καταλαβαίνω πολύ καλά, αλλά γνωρίζουμε ότι δεν μπορούμε να ανορθώσουμε τη χώρα με τους δικούς μας πόρους και τα δικά μας μέσα. Σκοπός μας είναι να επωφεληθούμε από τη βοήθεια των Γερμανών. Θα ζητήσουμε τη βοήθειά τους για τη διοργάνωση και την προστασία του κράτους και ύστερα θα τους αποχαιρετήσουμε ευγενικά και θα τους διώξουμε μέσα σε είκοσι τέσσερις ώρες».²⁰

Η Γερμανία, στην προσπάθειά της να πετύχει τους στόχους της στο νευραλγικό αυτό χώρο, που σίγουρα μελλοντικά, λόγω του πλούσιου υπεδάφους του, θα απέβαινε από γεωπολιτική και οικονομική άποψη το «μήλον της Έριδος», δεν δίστασε να ενδώσει στις απαιτήσεις του παντουρκισμού σε βάρος των χριστιανικών λαών της Ανατολής.²¹

Η γερμανική στρατιωτική αποστολή του Liman von Sanders έφτασε στην Κωνσταντινούπολη το Δεκέμβριο του 1913. Τις πρώτες εβδομάδες ο διορισμός του στον οθωμανικό στρατό δεν προκάλεσε αντιδράσεις εκ μέρους των υπολοίπων Δυνάμεων γιατί τέτοιου είδους εκπαιδευτικές στρατιωτικές αποστολές ήταν συνηθισμένο φαινόμενο σε φιλικά προσκείμενες χώρες. Γρήγορα, όμως, έγινε αντιληπτό, γράφει ο Morgenthau, ότι η αποστολή του Liman von Sanders ήταν διαφορετική από τις προηγούμενες:

«[...] Πριν έρθει ο στρατηγός Liman von Sanders, ανακοινώθηκε ότι αυτός θ' αναλάμβανε την αρχηγία του Α' Σώματος Στρατού, ενώ ο στρατηγός Σέλλεντορφ θα διοριζόταν αρχηγός του Επιτελείου. Ήταν φανερό ότι αυτοί οι

²⁰ Henry Morgenthau, *Τα μυστικά του Βοσπόρου*, μετάφρ. Ιωσήφ Κασεσιάν, Τροχαλία, Αθήνα 1998, σ. 50.

²¹ ΡΑΑΑ, Türkei 175, A 42725: Υπουργείο Πολέμου προς Υπουργείο Εξωτερικών, συνημμένο χειρόγραφο του καθηγητή Engert για τη θέση των Αρμενίων χριστιανών στην Ανατολή, (χωρίς τόπο έκδοσης), 18 Δεκεμβρίου 1917. Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien [ÖStA, HHStA, στο εζής HHStA], PA, XXXVIII, Karton 272, Nr. 312, (χωρίς τόπο έκδοσης) 27 Αυγούστου 1915. Βλ. επίσης, HHStA, PA, XXXVIII, Karton 436, Türkei, XLVII/3. Ροδάς, *ό.π.*, σ. 46 κ.ε. Gabriele Yonan, *Assyrer Heute*, Gesellschaft für Bedrohte Völker, Αμβούργο-Βιέννη 1978, σ. 28. Θα ήταν χρήσιμο να αναφέρεται ο φορέας σύνταξης, ο αποστολέας και ο παραλήπτης, ο τίτλος του εγγράφου (αν υπάρχει), ο αριθμός πρωτοκόλλου, ο τόπος και χρόνος σύνταξης.

διορισμοί απέβλεπαν στην ένταξη του τουρκικού στρατού στο σύστημα των γερμανικών στρατιών. Για να φανεί η σπουδαιότητα της θέσης του Liman von Sanders, πρέπει ν' αναφέρω ότι το Α' Σώμα Στρατού ήταν επιφορτισμένο με τη φρούρηση της Κωνσταντινούπολης. Οι διορισμοί έδειχναν μέχρι ποιο σημείο ο Εμβέρ είχε υποδουλωθεί στο πρωσικό σύστημα. Όπως ήταν φυσικό, οι αντιπρόσωποι της Αντάντ δεν ήταν δυνατό να ανεχθούν μια παρόμοια πράξη από μέρους της».²²

Τον Ιανουάριο του 1914, επτά μήνες πριν από την έκρηξη του πολέμου, η θέση της Γερμανίας στον τουρκικό στρατό ήταν η εξής: «Ένας γερμανός στρατηγός ήταν αρχηγός του τουρκικού Επιτελείου και άλλος ένας ήταν γενικός επιθεωρητής. Είκοσι άλλοι γερμανοί ανώτεροι αξιωματικοί είχαν διοικητικές θέσεις μεγάλης σημασίας και ο γερμανόφιλος Εμβέρ ήταν υπουργός Στρατιωτικών».²³

Ο Liman von Sanders δεν περιορίστηκε μόνο στις επιτελικές υποχρεώσεις του ανώτατου στρατιωτικού συμβούλου. Ο ειδικός ρόλος της αποστολής του ήταν η γερμανοποίηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Γερμανικές εταιρείες, γερμανικά καταστήματα, γερμανικά σχολεία ιδρύθηκαν σε όλες τις πόλεις της Μικράς Ασίας.²⁴ Ηθικός αυτουργός των εκτοπίσεων, υπό το πρόσχημα των στρατιωτικών αναγκών, ήταν ο αρχηγός της γερμανικής στρατιωτικής αποστολής. Όταν οι εκτοπίσεις ολοκληρώθηκαν, ο Liman von Sanders επισκέφθηκε τη Σμύρνη και από εκεί τις υπόλοιπες μικρασιατικές πόλεις για να ελέγξει την άποψη, σύμφωνα με τις γερμανικές απαιτήσεις, εκτέλεση των σχεδίων του. Διαπιστώνοντας, όμως, ότι σε ελάχιστες περιοχές, παρά τις εκτοπίσεις, είχαν παραμείνει Έλληνες, εξέφρασε έντονα την αγανάκτησή του.²⁵

Χαρακτηριστικό του μισελληνισμού του ήταν το περιστατικό που προκάλεσε, παρουσία του Έλληνα επισκόπου, κατά την περιοδεία του στην Ιωνία, τον Μάρτιο του 1914, όταν επιτίμησε με θράσος «κακοαναθρεμμένου παιδιού», όπως αναφέρει ο Morgenthau,²⁶ τις οθωμανικές αρχές που τον συνόδευαν, επειδή είχαν επιτρέψει σε λίγους Έλληνες να παραμείνουν στην περιοχή: «“Αυτούς εδώ τι τους φυλάτε!”. Βλέπων δε τους ελληνικούς ναούς με τα κωδωνοστάσια και τα ελληνικά σχολεία είτε δεικνύων αυτά: “Έν όσω αφίνετε

²² Morgenthau, *ό.π.*, σσ. 56-57.

²³ Στο ίδιο, σσ. 56-57.

²⁴ Ροδάς, *ό.π.*, σσ. 77-78.

²⁵ Στο ίδιο, σ. 63.

²⁶ Morgenthau, *ό.π.*, σ. 56.

αυτά εδώ σεις θα είσθε οι είλωτες των Ελλήνων”. Είναι επισήμως βεβαιωμένα τα πράγματα αυτά». ²⁷

Χρησιμοποιώντας τις ίδιες προφάσεις, οι μεν Τούρκοι προσπαθούσαν να δικαιολογήσουν τις ενέργειες που οδηγούσαν έναν ολόκληρο λαό στον αφανισμό, οι δε συνέπρατταν προσφέροντας υψηλό στρατηγικό σχεδιασμό και επιστασία. Ο εμπνευστής και ρυθμιστής των διωγμών, κατά τον Πολυχρόνη Ενεπεκίδη, υπήρξε όχι το ανάκτορο στο Γιλδίτς αλλά η Wilhelm Strasse στο Βερολίνο:

«Εις το πρόσωπον της Τουρκίας εύρε η Γερμανία έναν εκτελεστήν με δύο απαραίτητους ιδιότητες: το ωμόν και το αδίστακτον του χαρακτήρος. Τον ατμόν που χρειάζεται κάθε μηχανικός ρυθμιστής διά να λειτουργήση ο δείκτης, τον διωχέτευαν αι Αθήναι και συγκεκριμένως η εκάστοτε στάσις των απέναντι του μεγάλου προβλήματος της ουδετερότητος. Εις το φρικαλέον αυτό παιγνίδι που επλήρωναν οι ελληνικοί πληθυσμοί της Μικράς Ασίας μέχρι τέλους του 1918, η Βιέννη προσέφερε διακριτικώς την ανάλογον μουσικήν». ²⁸

Η στάση αυτή του Liman von Sanders, αδιακρίτως των προσωπικών θέσεών του, δεν μπορεί να ερμηνευθεί με μοναδικό κριτήριο τα φιλοτουρκικά αισθήματά του. Ο ίδιος υπήρξε αποκλειστικό φερέφωνο και εκτελεστής των επιταγών της γερμανικής εξωτερικής πολιτικής. Για τη Γερμανία η Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν, ως την περίοδο του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ένα μωσαϊκό εθνοτήτων („ein Nationalitäten Staat“) που έπρεπε για το συμφέρον και των δύο χωρών να εξελιχθεί σ’ ένα εθνικό κράτος („ein National Staat“), εκκαθαρισμένο από κάθε ξενική εθνότητα, με μοναδική εξαίρεση τους Γερμανούς εποίκους. Έτσι εξηγείται εν μέρει το υπερβολικό μένος τους εναντίον των Ελλήνων αλλά και των Αρμενίων, ένα χρόνο αργότερα. Έτσι μόνο μπορούν να εξηγηθούν έως σήμερα τα ανθελληνικά άρθρα των γερμανικών εφημερίδων, των στρατευμένων εκδόσεων, των προκλητικών προκηρύξεων, της διασποράς συκοφαντιών, σε βάρος των Μικρασιατών Ελλήνων, «εκμεταλλευτών», των μουσουλμανικών αγροτικών πληθυσμών. «Μια φιλολογία μίσους, εκκλήσεις στον θρησκευτικό φανατισμό και στον ιερό πόλεμο κατέκλυσαν τις πόλεις και την ύπαιθρο», γράφει ο γάλλος Felix Sartiaux, φωτογραφίζοντας τους συνεργούς της καταστροφής του

²⁷ Ροδάς, ό.π., σσ. 97-98. Ανώνυμος, ό.π., σ. 73.

²⁸ Πολυχρόνης Ενεπεκίδης, *Η δόξα και ο διχασμός 1908-1916*, Μπίρης, Αθήνα 1962, σ. 415.

μικρασιατικού ελληνισμού.²⁹ Επί τριάντα έτη η Γερμανία είχε ελεύθερο πεδίο δράσης στην Τουρκία. Στην αρχή την ενδιέφερε μόνο ως προς τη διάθεση των βιομηχανικών της προϊόντων, ως ένα πεδίο δράσης των οικονομικών και εμπορικών της συναλλαγών. Αλλά από το 1913 οι Γερμανοί πολιτικοί σχολιαστές μιλούσαν ήδη για γερμανική αποίκηση της Μικράς Ασίας.

Η κατάσταση των Ελλήνων της Μικράς Ασίας επιδεινώθηκε στις αρχές του 1915, όταν υπό το πρόσχημα των προληπτικών μέτρων, απαραίτητων για τις ανάγκες του πολέμου, κρίθηκε αναγκαίο από τη νεοτουρκική κυβέρνηση να μετακινηθούν οι χριστιανικοί πληθυσμοί των παραλιακών περιοχών στα βάθη της Ανατολής.³⁰ Οι Γερμανοί, εκμεταλλευόμενοι την εμπόλεμη κατάσταση, χρησιμοποίησαν κάθε δυνατότητα και μέσο για να αποκτήσουν την εύνοια του μουσουλμανικού πληθυσμού. Ο Wolf Dieter Bihl επισημαίνει ότι «ένα σημαντικό μέσο για τη σταθεροποίηση της γερμανικής επιρροής στην Τουρκία αποτέλεσαν οι επαφές τους με τον οθωμανικό τύπο», άποψη που στηρίζεται σε αναφορά του Wangenheim στον γερμανό καγκελάριο, στις 26 Σεπτεμβρίου 1914, σύμφωνα με την οποία είχε πληρώσει γι' αυτόν τον σκοπό το ποσό των 1.000 λιρών σε δέκα τουρκικές εφημερίδες.³¹

Απροκάλυπτα ο Wilhelm Vela, το 1915, δεν δίσταζε σχεδόν να διατυμπανίζει τον ηγεμονικό ρόλο που προτίθετο να διαδραματίσει η Γερμανία στη Μικρά Ασία. Στη μονογραφία του για το μέλλον της Τουρκίας συνοψίζεται ωμά η κοινή τακτική που έπρεπε ν' ακολουθήσουν η Γερμανία και η Τουρκία, ώστε:

«Η υπέρμετρος επιρροή των Ελλήνων της Τουρκίας, οι οποίοι είναι απολύτως γαλλόφιλοι και αγγλόφιλοι, να συντριβή, καθ' όσον ούτοι είναι ορκισμένοι εχθροί της Τουρκίας και πρόθυμα όργανα της Αγγλίας και της Γαλλίας, αναμένοντες παρ' αυτών πάντοτε την πραγματοποίησιν της 'Μεγάλης Ιδέας' ήτοι την ίδρυσιν ελληνικής αυτοκρατορίας. Τας εσωτερικάς όμως ταύτας αντιστάσεις δύναται να συντρίψη μία εσωτερικώς ισχυρά Τουρκία. Η σημερινή κυβέρνηση θέλει να καθαρίση τας ζημίας, θέλει να προσδώση πάλιν δύναμιν και ευμάρειαν εις την τουρκικήν φυλήν. Αλλά προς επιτυχίαν του σκοπού της χρήζει βοήθειας. Την βοήθειαν ταύτην εξήτησε και εύρεν εν

²⁹ Félix Sartiaux, *Η ελληνική Μικρασία*, μετάφρ. Ντίνα Νίκα, Κάτοπτρο, Αθήνα 1993, σ. 155.

³⁰ Φωτιάδης, *Οι εξισλαμισμοί της Μικράς Ασίας*, σ. 437. Του ίδιου, «Οι διωγμοί των Ελλήνων του Πόντου», σ. 55. Δημήτρης Αποστολίδης, *Η μεγάλη τραγωδία του Πόντου*, Αθήνα 1919, σσ. 82-83. Ιωακείμ Σαλτσής, *Χρονικά Κοτώρων*, Θεσσαλονίκη 1955, σ. 73 κ.ε.

³¹ Bihl, *ό.π.*, σ. 51.

Γερμανία, θα παράσχη δε αυτήν η Γερμανία και εν τω μέλλοντι εις ευρυτάτην κλίμακα, διότι η ανατολική πολιτική της Γερμανίας ζητεί να διατηρήση την Τουρκίαν οικονομικώς και στρατιωτικώς ισχυράν και να βοηθήση κατά το δυνατόν την ανάπτυξιν αυτής. Όθεν δέον η Τουρκία να ανακτήση την Αίγυπτον και τας νήσους του Αιγαίου».³²

Για την υλοποίηση των παραπάνω στόχων, και υπό το πρόσχημα των προληπτικών μέτρων, άρχισαν οι εκτοπίσεις του ελληνικού πληθυσμού από τις παραλιακές περιοχές της Ιωνίας και της Μαύρης Θάλασσας στα βάθη της Ανατολής. Στους ελληνικούς πληθυσμούς, γράφουν οι Αλλαμανή και Παναγιωτοπούλου, ανακοινώθηκε ότι η λήψη του μέτρου αποσκοπούσε στην προστασία τους από τον εχθρικό στόλο, η ομοιότροπη όμως εκτέλεσή του αποδείκνυε μεθόδευση, βάσει συγκεκριμένων εντολών της τουρκικής διοικήσεως: Η χωροφυλακή εμφανιζόταν στον προγραμμαμένο οικισμό, συγκέντρωνε τους κατοίκους στην πλατεία και τους διέταζε να ετοιμαστούν αμέσως για αναχώρηση. Ο εκτοπισμός γινόταν συνήθως χειμώνα και με δυσμενείς καιρικές συνθήκες και στους εκτοπισμένους απαγορευόταν να μεταφέρουν τρόφιμα, ρούχα ή στρώματα. Οι σταθμεύσεις γίνονταν στην ύπαιθρο και σε ακατοίκητες περιοχές, ώστε να αποκλείεται ο ανεφοδιασμός, ενώ απαγορευόταν η περίθαλψη των αρρώστων και η ταφή των νεκρών. Απαγορευόταν επί ποινή θανάτου η ελεημοσύνη από ομογενείς και η παροχή ασύλου στα εγκαταλειμμένα βρέφη. Οι νέοι τόποι εγκαταστάσεως ήταν πάντα απομονωμένα χωριά της μικρασιατικής ενδοχώρας με αμιγή τουρκικό πληθυσμό. Εκεί, μακριά από το Πατριαρχείο και χωρίς δασκάλους, με παντελή έλλειψη πνευματικής ηγεσίας, οι περισσότεροι από τους επιζήσαντες οδηγούνταν στον εξισλαμισμό.³³

Στην κατάδειξη των εγκληματικών ενεργειών και του ρόλου που έπαιξε σ' αυτές η Γερμανία συντελούν εξίσου οι αναφορές και οι καταγγελίες των εκκλησιαστικών, κοινοτικών και πνευματικών εκπροσώπων του ελληνισμού. Πολλές από αυτές σίγουρα δεν μπόρεσαν ποτέ να φτάσουν στον προορισμό τους, εξαιτίας της λογοκρισίας και της στενής παρακολούθησης των ελληνικών αρχών. Ο Γερμανός υποπρόξενος Schulenburg παραδέχτηκε σε έκθεσή του την αστυνόμευση των πάντων, καθώς και την αδυναμία της ασφαλούς μετάδοσης των γεγονότων και των ειδήσεων σε ιδιώτες ή σε διάφορους φορείς.

³² Wilhelm Vela, *Die Zukunft der Türkei im Bündnis mit Deutschland*, Λειψία 1915, σ. 34. Βλ. επίσης, Εμμανουήλ Εμμανουηλίδης, *Τα τελευταία έτη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, Αθήνα 1924, σσ. 68-69.

³³ Έφη Αλλαμανή – Κρίστα Παναγιωτοπούλου, «Ο Ελληνισμός της Μικράς Ασίας σε διωγμό», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. 15, Αθήνα 1978, σ. 101. Βλ. επίσης, Sartiaux, *ό.π.*, σ. 173.

Το Σεπτέμβριο του 1916 έγραφε με αφορμή τη συνάντησή του με το μητροπολίτη Αμισού Γερμανό Καραβαγγέλη:

«Λίγο μετά την άφιξή μου στη Σαμψούντα (αρχές Μαΐου, δυο μήνες περίπου μετά τη λεγεώνα) με επισκέφθηκε ο μητροπολίτης και μου επέστησε την προσοχή για την εξαιρετικά δύσκολη κατάσταση των Ελλήνων. Ο μητροπολίτης με παρακάλεσε να μεταφέρω μια επιστολή στον Πατριάρχη, διότι όλες οι επιστολές του τελευταία δεν παραδόθηκαν. Πραγματικά, οι ανατολίτες επαρχιακοί διοικητές, από τον βαλή ως τον μικρότερο καϊμακάμη, λογοκρίνουν τις επιστολές κατά τον πιο ξεδιάντροπο τρόπο, για να αποτρέψουν κάθε διαμαρτυρία και κάθε είδηση για τις δραστηριότητές τους».³⁴

Η επιστολή του μητροπολίτη Γερμανού Καραβαγγέλη, το Μάιο του 1916, δεν έφτασε ποτέ στον προορισμό της και αυτό γιατί η φιλοτουρκική γερμανική πρεσβεία, αυθαιρετώντας, δεν την παρέδωσε στον Οικουμενικό Πατριάρχη αλλά τη διαβίβασε στο Βερολίνο. Στα αρχεία του υπουργείου Εξωτερικών της Γερμανίας διατηρείται ακόμη ο φάκελος που περιέχει την επιστολή, η οποία αναφέρεται στους διωγμούς των χριστιανών. Η απόκρυψή της επιβεβαιώνει για ακόμη μία φορά τη συνενοχή της Γερμανίας. Τα σήματα κινδύνου και οι απελπισμένες εκκλήσεις για βοήθεια θάφτηκαν στους σκοτεινούς αρχειακούς θαλάμους, αρχικά του Βερολίνου και αργότερα της Βόννης. Στην επιστολή ο μητροπολίτης κατήγγειλε τους βιασμούς, τις δολοφονίες και τις αυθαιρεσίες των μουσουλμάνων κατοίκων και των άτακτων τσετέδων Λαζών:

«Παναγιώτατε Δέσποτα. Είναι απερίγραπτα τα δεινά όσα υφίστανται οι ομογενείς πληθυσμοί της περιφέρειας Αμισού από παρελθόντος Νοεμβρίου μηνός, δηλ. αφ' ης εποχής έφθασεν ενταύθα ο νέος Τουρκοκρής μουτσαρίφης Αμισού (Τζανίκ). Υπό το πρόσχημα της καταδιώξεως φυγοστράτων εξαπέλυσε πανταχού χωροφύλακας μετά Λαζών άτακτων στρατιωτών με διαταγάς να βασανίσωσι τα χωρία και παντοιοτρόπως

³⁴ Κωνσταντίνος Φωτιάδης, *Η γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου*, Εκδόσεις Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2004, σ. 168. [PAAA, Türkei Nr. 168, Bd. 15, f. Bd. 16, Nr.1, A. 27499, Τρίτολη \(1.9.1916\)](#).

καταπιέσωσιν εις τρόπον ώστε να μη μείνη εν αυτοίς ικμάς ζωής, τιμής και περιουσίας».³⁵

Οι δυσάρεστες ειδήσεις που έφταναν καθημερινά στη μητρόπολη της Αμισού, ανάγκαζαν τον μητροπολίτη Γερμανό να καταφεύγει συχνά στις γερμανικές προξενικές αρχές και ιδιαίτερα στον ίδιο τον πρόξενο, ο οποίος εκτιμούσε το ήθος, την παιδεία και το έργο του.³⁶

Στους κυβερνητικούς κύκλους, σύμφωνα με την ίδια την έκθεση του υποπροξένου Μιχαήλ Αποστολόπουλου, σχηματίσθηκαν πυρήνες, οι οποίοι προσπαθούσαν μέσα από διάφορες μορφές καταπίεσης των Ελλήνων να «δημιουργήσωσιν εαυτοίς πηγάς χρηματισμού».³⁷ Την ίδια γνώμη διατύπωνε και ο Del Torre που εκτελούσε προσωρινά χρέη υποπροξένου της Αυστρίας στην Αμισό. Σε αναφορά του, στις 15 Ιουνίου 1916, στο γενικό πρόξενο της Αυστρίας στην Τραπεζούντα, κατήγγειλε ότι οι τουρκικές αρχές συμπεριφέρονταν απάνθρωπα στους χριστιανούς κατοίκους των χωριών. Ο φτωχός χριστιανικός πληθυσμός της υπαίθρου έπρεπε να συντηρεί ολοκληρωτικά τους χωροφύλακες, σε αντίθεση με τους μουσουλμάνους, οι οποίοι είχαν απαλλαγεί από αυτήν την υποχρέωση. Όπως επεσήμαινε στις παρατηρήσεις του, το σχέδιο των τουρκικών αρχών ήταν η «αφαίμαξη του χριστιανικού πληθυσμού, όσο είναι δυνατόν. Βοήθεια προς τους δικούς τους μουσουλμάνους, ώστε να πλουτίσουν εις βάρος των χριστιανών αγροτών με κάθε τρόπο. Αυτό γίνεται φανερά και σε αυτήν την περίπτωση φαίνεται έντονα».³⁸

Σε διπλωματικό επίπεδο, ο μόνος που διαφοροποίησε τη στάση του ήταν ο πρέσβης Paul Metternich, διάδοχος του Wangenheim, που υποστήριξε την ανάγκη ανθρωπίνης αντιμετώπισης των Ελλήνων, μια στάση που την πλήρωσε σύντομα με την ανάκλησή του. Ανήσυχος ο νέος πρέσβης για τα δρώμενα, προειδοποίησε, στις 30 Ιουνίου 1916, τον Κάιζερ ότι οι σφαγές των Ελλήνων «θα είναι πολύ μεγαλύτερης έκτασης από εκείνες των Αρμενίων, γιατί τα θύματα είναι πολυαριθμότερα και η λεία πιο ελκυστική. Ο ελληνισμός αποτελεί το κατεξοχήν πολιτιστικό στοιχείο της Τουρκίας και θα καταστραφεί σίγουρα, όπως και το αρμενικό, αν δεν εμποδιστούν οι εξελίξεις αυτές απ' έξω».³⁹ Ο Έλληνας ομόλογός του στην Κωνσταντινούπολη, Δημήτριος Καλλέργης, με τηλεγράφημά του, στις 27 Μαρτίου 1917,

³⁵ ΡΑΑΑ, Konstantinopel 159, Bd. 1 (1916): Επιστολή του μητροπολίτη Αμισού προς τον Πατριάρχη Γερμανό σχετικά με τους διωγμούς των χριστιανών, Αμισός, 19 Μαΐου 1916.

³⁶ ΡΑΑΑ, Türkei Nr. 168, Bd. 15, f., Bd. 16, Nr. 1, A 27499, Τρίπολη, 1 Σεπτεμβρίου 1916.

³⁷ Υπηρεσία Διπλωματικού Ιστορικού Αρχείου [στο εξής Υ.Δ.Ι.Α.]: Κ.Υ. (1917), Β (35, 38, 45, 59), Αριθ. 41, Αμισός, 8 Ιουνίου 1916.

³⁸ ΗΗΣτΑ, ΡΑ, XXXVIII, Karton 369, Konsulate 1916, Trapezunt, ZI. 111, Σαμψούντα (15 Ιουνίου 1916).

³⁹ ΡΑΑΑ, Türkei Nr. 168, Bd. 15, Nr. 124, Σαμψούντα, 12 Ιουλίου 1916. ΡΑΑΑ, Türkei Nr. 168, Bd. 15, Nr. 1, A. 27499, Τρίπολη, 1 Σεπτεμβρίου 1916.

Μορφοποιήθηκε: Γερμανικά (Γερμανίας)

διευκρίνιζε στον υπουργό Εξωτερικών, Ευγένιο Ζαλοκώστα, ότι ο κόμης von Metternich «ανεκλήθη δι' απ' ευθείας ενεργείας παρά τω Κάιζερ του Εμβέρ πασά και των εν Κωνσταντινουπόλει στρατιωτικών γερμανικών κύκλων, λόγω της επεμβάσεως αυτού υπέρ των χριστιανών, ης ένεκεν εθίγετο η φιλοτιμία των Τούρκων και δεν εξυπηρετούντο τα γερμανικά συμφέροντα».⁴⁰

Εκτός από τα προξενικά έγγραφα, πολυάριθμες άλλες πρωτογενείς πηγές, όπως οι εκθέσεις της Deutsche Palestina Bank, άρθρα Γερμανών δημοσιογράφων όπως του Hasse, Tannenberg, Ritter κ.ά., αφηγηματικές καταθέσεις των θυμάτων αλλά και πολλές δευτερογενείς, αποκαλύπτουν τις ανορθόδοξες πολιτικές δραστηριότητες της Γερμανίας.⁴¹

Είναι γεγονός, ότι ορισμένοι Γερμανοί διπλωμάτες που δε συμφωνούσαν με την πολιτική αφανισμού των Ελλήνων, που εφάρμοζε η στρατιωτική ηγεσία της χώρας τους, προσπάθησαν με αλληπάλληλες διευκρινιστικές ενημερώσεις και ενέργειες προς την πολιτική ηγεσία τους, να διαχωρίσουν τουλάχιστον τη θέση και τις ευθύνες τους από τα γενοκτονικά μέτρα των Νεοτούρκων, ιδιαίτερα μετά την παγκόσμια κατακραυγή για την αρμενική γενοκτονία. Συγκεκριμένα, στις 16 Ιουλίου 1916 ο Γερμανός πρόξενος της Αμισού Kückhoff επισήμανε στο υπουργείο Εσωτερικών, στο Βερολίνο: «Από αξιόπιστες πηγές ολόκληρος ο ελληνικός πληθυσμός της Σινώπης και της παραλιακής περιοχής της επαρχίας Κασταμονής έχει εξοριστεί. Εξορία και εξολόθρευση είναι στα τουρκικά η ίδια έννοια, γιατί όποιος δε δολοφονείται, πεθαίνει ως επί το πλείστον από τις αρρώστιες και την πείνα».⁴²

Τα νέα μέτρα που εφάρμοζαν οι Νεότουρκοι σε πρώτη φάση εναντίον του αντρικού πληθυσμού, γνωρίζοντας ότι η εξόντωσή του θα διευκόλυνε την υλοποίηση των σχεδίων τους, θορύβησαν και τον αυστριακό υποπρόξενο Αμισού, Kwiatkowski, ο οποίος ενημέρωσε τον υπουργό Εξωτερικών της Αυστρίας, Stephan Baron Buriàn, για τις πρόσφατες αποφάσεις του μπουτσαρίφη Αμισού Ραφέτ μπέη:

⁴⁰ Υ.Δ.Ι.Α , Κ.Υ., Α/1917, α.α.κ. (15), (χωρίς τόπο προέλευσης) 27 Μαρτίου 1917, σ. 13. Ανώνυμος, «Η εξόντωση του εν Τουρκία ελληνισμού. Ενοχή του Κάιζερ», περ. *Εσπερία*, (Λονδίνο 1917), 758.

⁴¹ Léon Maccas, *L' Hellénisme de L' Asie-mineure*, Berger-Levrault, Παρίσι-Νανσύ 1919, σσ. 130-134. Louis Paul Alaux-René Ruau, *Le Déclin de l' Hellénisme*, Payot & Cie, Παρίσι 1916, σσ. 38-39. Sartiaux, *ό.π.*, σ. 175. Ανώνυμος, «Η εξόντωση του εν Τουρκία ελληνισμού», 758-759. Μαργαρίτης Ευαγγελίδης, *Υπόμνημα περί των δικαιωμάτων και παθημάτων των εστίων του πολιτισμού Μικράς Ασίας και Θράκης*, Αθήνα 1940, σ. 84. ΡΑΑΑ, *Konstantinopel 44, Bd. 1, Nr. 321*, (10.1917). Κωνσταντίνος Λαμέρας, *Περί του χαρακτήρος των εν Τουρκία διωγμών*, Αθήνα 1921, σ. 15. Πολυχρόνης Ενεπεκίδης, «Το ολοκαύτωμα του Μικρασιατικού Ελληνισμού», *Πρακτικά Α' Παγκοσμίου Ποντιακού Συνεδρίου*, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 277.

⁴² ΡΑΑΑ, *Türkei Nr. 168, Bd. 15, f. Bd. 16*, Σαμψούντα, 16 Ιουλίου 1916 και συνημμένο τηλεγράφημα, Nr. 129, Σαμψούντα, 15 Ιουλίου 1916. Βλ. επίσης, HHStA, PA, XXXVIII, Karton 369, Konsulate 1916, Trapezunt, ZI. 27/P, Kwiatkowski προς Buriàn, Σαμψούντα, 30 Ιουλίου 1916.

«Στις 26 Νοεμβρίου μου είπε ο Ραφέτ μπέης: Τελικά με τους Έλληνες πρέπει να ξεκαθαρίσουμε όπως και με τους Αρμενίους. [...] Στις 28 Νοεμβρίου 1916 μου είπε ο Ραφέτ μπέης: Πρέπει τώρα να τελειώσουμε με τους Έλληνες. Έστειλα σήμερα στα περίχωρα τάγματα για να σκοτώσουν κάθε Έλληνα που συναντούν στο δρόμο. Φοβάμαι την απέλαση ή την εξορία του συνολικού ελληνικού πληθυσμού και την επανάληψη των περσινών παραδειγμάτων».⁴³

Στις 7 Σεπτεμβρίου 1916 ο Metternich, που εκτελούσε χρέη πρεσβευτή μετά την ανάκληση του von Metternich, ενημέρωνε το Βερολίνο για τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του βαλή της Κασταμονής σε βάρος των Ελλήνων: «Στη Σινώπη η εκκαθάριση διήρκεσε 4 ώρες. Ο συνολικός ελληνικός πληθυσμός, που φτάνει τα 4.500 άτομα, μεταφέρθηκε εν μέρει στο Μπογιαμπάτ και την Κασταμονή και εν μέρει μοιράστηκε σε τουρκικά χωριά του βλαετίου. Τα ίδια μέτρα πάρθηκαν και στην Ινέπολη και σε μερικά άλλα χωριά».⁴⁴

Οι Αυστριακοί πρόξενοι, διαπιστώνοντας τα αίτια των συμμάχων τους, αλλάζουν στάση και αρχίζουν, καταργώντας τα προσχήματα, να στέλνουν τηλεγραφήματα στο υπουργείο Εξωτερικών της χώρας τους και να επισημαίνουν τον μεγάλο κίνδυνο που διέτρεχαν οι Έλληνες. Την ίδια τακτική ακολούθησαν ως ένα σημείο και οι συνάδελφοί τους Γερμανοί, υιοθετώντας βέβαια διπλωματικότερες μεθόδους, στοιχείο που ενισχύει εν μέρει και την ευθύνη τους για τα γεγονότα.

Το Δεκέμβριο του 1916, όπως επίσης και τον Ιανουάριο του 1917, ο Αυστριακός πρέσβης της Κωνσταντινούπολης Johann von Pallavicini πληροφορούσε την κυβέρνησή του για τα τελευταία γεγονότα στον Πόντο και συγκεκριμένα στη μαρτυρική Αμισό:

«11 Δεκεμβρίου 1916[:] Ληλατήθηκαν 5 ελληνικά χωριά, κατόπιν κάηκαν. Οι κάτοικοι εκτοπίστηκαν. 12 Δεκεμβρίου 1916[:] Στα περίχωρα της πόλης καίγονται χωριά. 14 Δεκεμβρίου 1916[:] Ολόκληρα χωριά καίγονται μαζί με τα σχολεία και τις εκκλησίες. 17 Δεκεμβρίου 1916[:] Στην περιφέρεια Σαμψούντας έκαψαν 11 χωριά. Η λεηλασία συνεχίζεται. Οι χωρικοί κακοποιούνται. 31 Δεκεμβρίου 1916[:] 18 περίπου χωριά κάηκαν εξ

⁴³ HHStA, PA, XXXVIII, Karton 369, Konsulate 1916, Trapezunt, ZI. 44 pol., Kwiatkowski προς Buriän, Σαμψούντα, 30 Νοεμβρίου 1916. Ο Rafael de Nogales γράφει ότι ο Talaat είχε αποφασίσει μετά τους Αρμενίους να ξεκαθαρίσει από τα μικρασιατικά εδάφη και τους Έλληνες, βλ. Rafael de Nogales, *Vier Jahre unter dem Halbmond*, Reimar Hobbing, Βερολίνο 1925, σ. 98. Επίσης Bihl, *ό.π.*, σ. 183.

⁴⁴ ΡΑΑΑ, **Türkei Nr. 168, Bd. 15, f. Bd. 16, Nr. 532**, A. 24684, Θεραπεία, 7 Σεπτεμβρίου 1916.

ολοκλήρου. 15 εν μέρει. 60 γυναίκες περίπου βιάστηκαν. Ελεηλάτησαν ακόμη και εκκλησίες».⁴⁵

Το ίδιο χρονικό διάστημα ο Γερμανός πρέσβης Richard von Kühlmann ενημέρωνε τον αρχικαγκελάριος Theobald von Bethmann-Hollweg στο Βερολίνο: «Οι πρόξενοι Σαμφούντας (Bergfeld) και Κερασούντας (Schede) αναφέρουν για τις άμεσα απειλούμενες μετατοπίσεις των ελληνικών παραλιακών πληθυσμών. [...] Μέχρι τώρα δολοφονήθηκαν 250 αντάρτες. Αιχμαλώτους δεν κρατούν. Πέντε χωριά παραδόθηκαν σε στάχτη». Σύμφωνα με άλλη αναφορά του ίδιου, στις 16 Δεκεμβρίου: «[...] ελληνικές προσφυγικές οικογένειες, οι περισσότερες γυναίκες και παιδιά, πολύ μεγάλος αριθμός εξορίζονται από τα παράλια προς τη Σεβάστεια. Η ανάγκη είναι μεγάλη».⁴⁶

Με την ανοχή της Γερμανίας, όπως βεβαιώνεται από τηλεγράφημα της γερμανικής πρεσβείας προς τον Schede,⁴⁷ αναπληρωτή του Schulenburg στην Κερασούντα, ο βαλής και οι ντόπιοι καϊμακάμηδες, σε συνεργασία με την δολοφονική ομάδα του Τοπάλ Οσμάν, κατόρθωσαν να προσδώσουν στο φλέγον ζήτημα χαρακτήρα σκληρού και συστηματικού διωγμού, καυχόμενοι με υπερηφάνεια στο μουσουλμανικό λαό ότι επρόκειτο για επανάληψη του αρμενικού ζητήματος. Ενεργώντας με ποικίλα καταχθόνια μέσα, ο βαλής μαζί με τα τυφλά όργανά του:

«εξετέλεσεν την φοβεράν ταύτην και απαισίαν τραγωδίαν, καταστρέψας εντελώς τοσαύτα ακμάζοντα ελληνικά χωρία και προκαλέσας τοσούτους θανάτους και ατιμώσεις Ελληνίδων. Και οι μεν απελαθέντες αγνοούμεν τι απέγιναν, τα χωρία όμως γινώσκομεν ότι εντελώς ελεηλατήθησαν, αι οικίαι απεγυμνώθησαν παντός ό,τι περιείχον, άλλαι επυρπολήθησαν, άλλαι κατηδαφίσθησαν και απήχθη το υλικόν των, και εν άλλαις εγκατεστάθησαν

⁴⁵ HHStA, PA, Türkei XII, Liasse 467 LIV, No 97/pol., Κωνσταντινούπολη, (19 Ιανουαρίου 1916 και Κωνσταντινούπολη, 2 Ιανουαρίου 1917. Την ίδια έκθεση του Pallavicini βρίσκουμε και στα αρχεία του υπουργείου Εξωτερικών της Γερμανίας, μαζί με άλλες εκθέσεις για τους διωγμούς, βλ. PAAA, Türkei Nr. 168, Bd. 15, f. Bd. 16, Nr. 61/pol. A. 4699, Βερολίνο, 9 Φεβρουαρίου 1917. Η ενέργεια των Αυστριακών δείχνει ότι δε συμφωνούσαν με την πολιτική των Γερμανών. Στο έγγραφο αφήνεται να εννοηθεί ότι θεωρούσαν τους Γερμανούς συνυπεύθυνους για όσα συνέβαιναν στην Τουρκία.

⁴⁶ PAAA, Türkei Nr. 168, Bd. 15, f. Bd. 16, Nr. 759, A. 34108, Πέραν, 11 Δεκεμβρίου 1916 και Türkei Nr. 168, Bd. 15, f. Bd. 16, Nr. 1363, A. 35479, Τηλεγράφημα Goerpert προς Υπουργείο Εξωτερικών, Πέραν, 26 Δεκεμβρίου 1916.

⁴⁷ «Η εκκένωση της παραλίας είνε μέτρον καθαρώς στρατιωτικόν. Εν τη εκκένώσει δεν πρέπει να υπερβούν τα όρια των στρατιωτικώς αναγκαίων. Θα εκκενωθή η παραλία εις βάθος 50 χιλιομέτρων εν διαστήματι ενός μηνός την ημέραν της αναχωρήσεώς των, ως και τον τόπον της μελλούσης διαμονής των. Δύναται έκαστος να παραλάβη μετ' αυτού ό,τι και όσα πράγματα θέλει δύναται. Αι ιδιοκτησίαι των θα μείνουν άθικτοι και απαρβίαστοι δύναται δε να αφήσωσιν εις αυτάς φύλακας», Υ.Δ.Ι.Α K.Y. (1917), B/38, Κερασούντα, 15 Δεκεμβρίου 1916.

Τούρκοι πρόσφυγες, οι αγροί εδηώθησαν και αι εκκλησΐαι εσυλήθησαν και εμολύνθησαν».⁴⁸

Σειρά αυστριακών εγγράφων αποδεικνύουν ότι οι Αυστριακοί διπλωμάτες δεν ήσαν διατεθειμένοι πλέον να συμπράττουν στο παιχνίδι των συμμάχων τους. Οι εμπειριστατωμένες εκθέσεις τους, που ιεραρχικά απευθύνονταν στον υπεύθυνο για την εξωτερική πολιτική της χώρας υπουργείο, ενημέρωναν την ηγεσία τους για τον ολισθηρό κατήφορο που ακολουθούσε και για τις συνέπειες των πολιτικών της αποφάσεων και ενεργειών. Η έκθεση του Pallavicini, που αναφέρεται στη συνάντησή του με τον Enver – κατά την οποία του εξέφρασε τόσο τους προσωπικούς του ενδοιασμούς, όσο και του Halil Bey για τα μέτρα εκτόπισης – επιβεβαιώνει, οπωσδήποτε, την ενοχή του Τούρκου υπουργού Στρατιωτικών αλλά κατά κύριο λόγο φανερώνει τις αποστάσεις που άρχισε να παίρνει ο αυστριακός διπλωμάτης από τους υπευθύνους των σφαγών:

«Ο υπουργός στρατιωτικών μού απάντησε ότι οι Έλληνες της περιοχής της Πάφρας επιτέθηκαν στον τουρκικό πληθυσμό, ο οποίος κατέφυγε σ' αυτήν την πόλη. Για να προστατευθεί αυτός, έπρεπε να εκκενωθούν τα γύρω ελληνικά χωριά. Αλλά μέτρα δεν επρόκειτο να πάρει η κυβέρνηση [...]. Δεν σχολιάζω πόσο αληθινή είναι αυτή η περιγραφή. Αρχικά φαίνεται σαν κακό υποκατάστατο μιας δύσκολα υπερασπιζόμενης στρατιωτικής αναγκαιότητας. Μάλλον πρόκειται κι εδώ για την παραδοσιακή τουρκική πολιτική που αποβλέπει στην εκμηδένιση του χριστιανικού στοιχείου, η οποία, παρά τη ρωσική απαίτηση για αυτοδιάθεση όλων των λαών, δεν μπορεί να θεωρηθεί επίκαιρη».⁴⁹

Ανάλογες αποστάσεις από τους Νεοτούρκους φαίνεται ότι είχαν αρχίσει να παίρνουν και οι Γερμανοί, αν ληφθεί υπόψη η δήλωση του αυστριακού πρεσβευτή Hohenlohe στο Βερολίνο.⁵⁰

Ο Ernst von Kwiatkowski έκανε λόγο ανοιχτά πια για ασυνείδητες εκτοπίσεις, για αυξανόμενη δυστυχία μεγάλων μαζών και, κυρίως, για τον εύκολο πλουτισμό μιας μερίδας

⁴⁸Υ.Δ.Ι.Α., Κ.Υ. (1917), Β/38, Κερασούντα, 15 Δεκεμβρίου 1916.

⁴⁹ HHStA, PA, Türkei XII, Liasse 467 LIV, Nr. 6/pol., αποστολέας/παραλήπτης, αριθ.: Κωνσταντινούπολη, 19 Ιανουαρίου 1918.

⁵⁰ «[...] Η αυτοκρατορική γερμανική πρεσβεία της Κωνσταντινούπολης πήρε γενικές οδηγίες να τονίσει με έντονο τρόπο στην τουρκική κυβέρνηση την κακή εντύπωση που θα δημιουργούσε σε ολόκληρη την κοινή γνώμη της Ευρώπης, η εφαρμογή τέτοιων βασανιστικών, εξοντωτικών μέτρων κατά του χριστιανικού πληθυσμού». HHStA, Türkei XII, Liasse 467 LIV, No 8/B/pol., αποστολέας/παραλήπτης, αριθ.: Βερολίνο, 23 Ιανουαρίου 1918.

δημοσίων υπαλλήλων.⁵¹ Την 1^η Οκτωβρίου ο Kwiatkowski, λίγο πριν αναχωρήσει από την Τραπεζούντα, σε μια συνοπτική έκθεσή του για την τύχη των Ελλήνων του Πόντου, υπολόγισε τον αριθμό των εκτοπισθέντων σε 80.000-100.000: «Το νεκροταφείο του Ζουνγκουρλούκ αποδεικνύει με τους εκατοντάδες νέους τάφους τον μεγάλο αριθμό (πάνω από 500) των εκεί αποθανόντων Ελλήνων από κρύο, πείνα και τύφο. Μερικά παιδιά περιφέρονται ακόμα στους δρόμους και μοιάζουν περισσότερο με ζώα παρά με ανθρώπου [...] Οι Έλληνες εκτοπισθέντες μεταφέρθηκαν κατά το μεγαλύτερο μέρος από το Τσορούμ στη Γάγγρα. Μόνο μια ομάδα πήγε στην Άγκυρα. Συνάντησα τους ανθρώπους πριν από την Άγκυρα· είχαν απομείνει 170 από τους 540, κι αυτοί σε ελεεινή κατάσταση».⁵²

Η λήξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, με την ήττα των Γερμανών και των Νεοτούρκων από τις Δυνάμεις της Αντάντ, τερμάτισε την νεοτουρκική απειλή στον Καύκασο, χωρίς ωστόσο να επικρατήσει ηρεμία στην περιοχή. Την αποχώρηση των Γερμανών διαδέχτηκε η εγκατάσταση των Άγγλων, με στρατιωτικές μονάδες και επικοινωνιακές γραμμές στις πόλεις Καρς, Βατούμ και Μπακού. Στις 30 Οκτωβρίου 1918 ο αντιναύαρχος Somerset Gough-Calthrope, με την ιδιότητα του Βρετανού αρχιστρατήγου, υπέγραψε στο Μούδρο της Λήμνου την ομώνυμη ανακωχή με τη σουλτανική αντιπροσωπεία, η οποία επέβαλε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία δυσβάσταχτους και ταπεινωτικούς όρους. Σύμφωνα μ' αυτούς η σουλτανική κυβέρνηση ήταν υποχρεωμένη: α) Να ανοίξει τα Δαρδανέλλια, να επιτρέψει τη διέλευση των πλοίων στον Εύξεινο και να παραδώσει τα οχυρά των Στενών, β) Να παραδώσει τα όπλα και να γίνει γενικός αφοπλισμός, γ) Να δεχθεί την άσκηση ελέγχου από τους Συμμάχους στις επικοινωνίες και τις συγκοινωνίες, δ) Να διακόψει τις σχέσεις της με τους έως τότε συμμάχους της, να παραδώσει τους Γερμανούς και Αυστριακούς αξιωματικούς, να εφοδιάζει τις δυνάμεις κατοχής της Αντάντ. Τέλος, οι Δυνάμεις της Αντάντ είχαν το δικαίωμα να επεμβαίνουν στρατιωτικά, όπου και όποτε διαπίστωναν διασάλευση της τάξης.⁵³

⁵¹ HHStA, PA, XXXVIII, Karton 371, Konsulate 1918, Trapezunt, ZI. 14/pol., αποστολέας/παραλήπτης, αριθ.: Σαμψούντα, 16 Φεβρουαρίου 1918.

⁵² HHStA, PA, XXXVIII, Karton 371, Konsulate 1918, Trapezunt, ZI. 44/pol., αποστολέας/παραλήπτης, αριθ.: Τραπεζούντα, 1 Οκτωβρίου 1918.

⁵³ Εμμανουήλ Ρούκουνας, *Εξωτερική πολιτική 1914-1923*, Εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 1978 σ. 254. E. Nicol, *Οι Σύμμαχοι και η κρίση στην Ανατολή*, μετάφρ. Άννα Κατρά, Ειρμός, Αθήνα 1990, σ. 14. Αλλαμανή-Παναγιωτοπούλου, *ό.π.*, σσ. 103-104. Gotthard Jäschke, «Geschichte der Türkei seit dem Waffenstillstand von Mudros (30.10.1918)», *Handbuch der Orientalistik*, 6 (Λέιντεν-Κολωνία 1959), σ. 71. Keskin, *ό.π.*, σ. 51. Egon Heymann, *Balkan, Kriege, Bündnisse, Revolutionen*, Junker u. Dünnhaupt, Βερολίνο 1938, σ. 72. Σπύρος Λουκάτος, «Οι Μεγάλες Δυνάμεις και η Μικρασιατική Καταστροφή», ποιος είναι ο επιμελητής/έξ στον συλλογικό αυτό τόμο: *Η Μικρασιατική Εκστρατεία και Καταστροφή*, Εκδόσεις Κ.Μ.Ε., Αθήνα 1983, σ. 59. Frederick Maurice, *The Armistices of 1918*, Oxford 1943, σσ. 85-86. Αλέξης Αλεξανδρής, «Οι Έλληνες στην υπηρεσία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας 1850-1922», *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της*

Μορφοποιήθηκε: Γερμανικά (Γερμανίας)

Μορφοποιήθηκε: Γερμανικά (Γερμανίας)

Με σουλτανικό διάταγμα δόθηκε γενική αμνηστία σε όλη την αυτοκρατορία.⁵⁴ Ο Liman von Sanders παρέδωσε την αρχηγία του στρατού της Συρίας στον Κεμάλ και επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη, την οποία διατάχθηκε, με εντολή του Wilson, να εγκαταλείψει χωρίς καθυστέρηση. Ένα μέρος του τουρκικού στρατού παραδόθηκε στους Συμμάχους, οι οποίοι κατέλαβαν με τα στρατεύματά τους στρατηγικής σημασίας περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Τα αρχαιακά έγγραφα των υπουργείων Εξωτερικών της Γερμανίας και της Αυστρίας είναι μάρτυρες του εγκλήματος της γενοκτονίας που διαπράχθηκε από τους Νεότουρκους σε βάρος των Ελλήνων της Μικράς Ασίας και ιδιαίτερα του Πόντου. Τα ίδια έγγραφα, όμως, επιβεβαιώνουν τον επεκτατικό ρόλο της Γερμανίας στα πολλαπλά ωφέλιμα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και την ηθική αυτουργία και συνενοχή της κυβερνητικής πολιτικής του Βερολίνου σε βάρος του μικρασιατικού ελληνισμού.

Από την εποχή του Bismarck ως το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου η Γερμανία έπαιξε πρωταγωνιστικό ρόλο στην πολιτική σκηνή της Πύλης. Οι τρεις επισκέψεις του Wilhelm II στην Κωνσταντινούπολη μαρτυρούν το ουσιαστικό ενδιαφέρον των οικονομικών κύκλων, των μεγαλοτραπεζιτών και των βιομηχάνων της χώρας του για τον υπέργειο και υπόγειο πλούτο της αχανούς αυτοκρατορίας. Τα πλούσια ορυκτά κοιτάσματα και το πετρέλαιο αποτελούσαν και αποτελούν ως τις ημέρες μας το μήλον της έριδος των Μεγάλων Δυνάμεων. Για να ανταγωνίζεται στο διεθνές αποικιακό χώρο τη Γαλλία και τη Βρετανία, η Γερμανία έπρεπε σταδιακά να εξασφαλίσει το μονοπώλιο στην αυτοκρατορία. Η γερμανική μηχανή λειτούργησε άψογα. Η πολιτική του „Drang nach Osten“ έφτασε στο απόγειό της. Γερμανοί επιστήμονες όλων των ειδικοτήτων, έμποροι, βιομήχανοι και άλλοι αποδέχτηκαν με χαρά την πρόταση της κυβέρνησής τους ότι το μέλλον τους ήταν ταυτισμένο με την Ανατολή. Μόνο που για να πετύχουν αυτό το σχέδιό τους έπρεπε να πατήσουν πάνω στα πτώματα των γηγενών λαών της Μικράς Ασίας: Ελλήνων, Αρμενίων και Ασσυρίων. Όπλισαν ιδεολογικά, ως επίσημοι σύμβουλοι της οθωμανικής πολιτικής, τις οθωμανικές μάζες και αργότερα τον εθνικισμό των Νεοτούρκων. Εκφραστές αυτής της γερμανικής πολιτικής ήταν ο Wilhelm II, η Deutsche Bank, ο Hans Freiherr von Wangenheim, ο Freiherr Wilhelm Leopold Colmar von der Goltz, ο Liman von Sanders, οι περισσότεροι διπλωμάτες και άλλα σημαντικά στελέχη των γερμανικών κυβερνήσεων. Ο πρωταγωνιστικός ρόλος τους

Ελλάδος, 23, (Αθήνα 1980), 398. Paul Dumont, *Κεμάλ. Ο δημιουργός της νέας Τουρκίας*, μετάφρ. Ιωσήφ Κασσεσιάν, Εκδόσεις Κούριερ, Αθήνα 1998, σ. 19.

⁵⁴ Στην εφημερίδα *Εποχή* της Τραπεζούντας δημοσιεύτηκε η περίληψη της κυβερνητικής εγκυκλίου για αμνηστία των φυγοστράτων, βλ. *Εποχή*, Τραπεζούντα, 30 Οκτωβρίου 1918.

είχε ως αποτέλεσμα την καταστροφή της εμπορικής και οικονομικής δύναμης του μικρασιατικού ελληνισμού. Όπλισαν το εθνικιστικό κίνημα των Νεοτούρκων και ήταν συμμετέχοντες στις εκτοπίσεις και τις πορείες θανάτου.

Υπήρξαν, όμως, λίγοι Γερμανοί διπλωμάτες που διαφωνούσαν με τα μέτρα εθνοκάθαρσης και ενημέρωναν αντικειμενικά τις αρμόδιες υπηρεσίες τους. Η σφοδρότητα των διωγμών ξεπέρασε τα όρια κάθε ανθρώπινης λογικής, ώστε και η πιστότερη αναπαράστασή τους να αδυνατεί να αποδώσει στο ελάχιστο την πραγματικότητα. Κατά τον W. de Vries, τα μέτρα που πήρε η νεοτουρκική κυβέρνηση εναντίον των Ελλήνων ήταν συνειδητά, μέτρα πολιτικής εξόντωσης.⁵⁵

Η δικαιολογία του πολέμου τούς έλυνε τα χέρια και οι στρατιωτικές ανάγκες χρησιμοποιούνταν ως πρόσχημα για την επίτευξη των περαιτέρω στόχων τους. «Είναι προς το συμφέρον μας ν' απομακρύνουμε από τα παράλια τους Έλληνες που είναι εχθροί μας και που πλούτισαν εις βάρος της φυλής μας»⁵⁶ έλεγε στον Kwiatkowski ο διευθυντής της αστυνομίας Αμισού, Bechar Edin Beys, που θησαύρισε από τις περιουσίες των Ελλήνων.

Ο Γερμανός δημοσιογράφος της εφημερίδας *Kölnzeitung*, Harry Stürmer, υπερασπιζόμενος την αλήθεια, κατήγγειλε ότι το μίσος των Τούρκων εναντίον των Ελλήνων δεν είχε όρια. Οι διωγμοί προκάλεσαν το θάνατο πολλών χιλιάδων Ελλήνων και οι εμπρησμοί προκάλεσαν την ισοπέδωση πολλών χωριών και κωμοπόλεων.⁵⁷ Οι ελάχιστες αυτές φωνές, όμως, δεν ήταν αρκετές για να βοηθήσουν το εκτυλισσόμενο δράμα του ποντιακού ελληνισμού.

Ο Αυστριακός πρόξενος Kwiatkowski, αντικρούοντας τους νεοτουρκικούς ισχυρισμούς ότι η στάση των Ελλήνων της Ορντού ήταν ύποπτη, ισχυρίζεται ότι ο εκτοπισμός τους εξυπηρετούσε καθαρά οικονομικά οφέλη: «Οι ενδείξεις της ανθελληνικής στάσης αυξάνονται και σε περιπτώσεις απροσεξίας εκ μέρους των Ελλήνων προκαλούν τα ποθητά από τους Τούρκους σκληρά αντίποινα. Η αντιπάθειά τους έφτασε ως το σημείο να μην τους παραχωρούν κουπόνια για ψωμί».⁵⁸

Ο ανθυπολοχαγός Schirper, με νέα αναφορά του στον Kwiatkowski, τον ενημέρωνε για τις συνέπειες των μέτρων σε βάρος των Ελλήνων της Πάφρας. Η λακωνική αναφορά του αρκεί για να στοιχειοθετηθεί η κατηγορία της γενοκτονίας εναντίον των Νεοτούρκων:

⁵⁵ Wilhelm de Vries, *Der christliche Osten in Geschichte und Gegenwart*, Βύρτσμπουργκ 1951, σ. 121.

⁵⁶ HHStA, PA, XXXVIII, Karton 370, Konsulate 1917, Trapezunt, Zl. 26/pol., [αποστολέας/παραλήπτης, αριθ.:](#) Σαμψούντα, 9 Ιουνίου 1917.

⁵⁷ Harry Stürmer, *Deux ans de guerre à Constantinople*, Payot, Παρίσι 1917, σ. 159.

⁵⁸ HHStA, PA, XXXVIII, Karton 370, Konsulate 1917, Trapezunt, Zl. 39/pol., [αποστολέας/παραλήπτης, αριθ.:](#) Σαμψούντα, 6 Οκτωβρίου 1917.

Μορφοποιήθηκε: Γαλλικά (Γαλλίας)

«Στην Πάφρα άλλαξαν πολλά. Σχεδόν δεν αφήνουν τους Έλληνες να ζήσουν. Ο πασάς ήρθε εδώ μόνο για τα θέματα του καπνού. Θέλουν να πάρουν από τους Έλληνες το 5% της παραγωγής καπνού, στην τιμή των 250 πιάστρων το πατμάνι. Αυτό έγινε γνωστό και όποιος δεν θέλει να πουλήσει, εκβιάζεται και τελικά εξαναγκάζεται να το κάνει. Ένας στρατιώτης μας φυλακίστηκε έξι φορές. Μετά την αναχώρησή μας από την Πάφρα ερημώθηκαν τα ελληνικά χωριά κατά μήκος του Kizil-Irmak. Στο ποτάμι βρίσκουν πτώματα δολοφονημένων Ελλήνων, γυναικών και παιδιών! Παντού υπάρχουν στοιχεία κακοποίησης των Ελλήνων και οι πολιτικές και στρατιωτικές υπηρεσίες εκτελούν μέχρι το τέλος το έργο της εξολόθρευσης».⁵⁹

Ο Pallavicini, ανήσυχος για την καθολική μορφή που πήραν τα μέτρα αυτά, προειδοποιούσε τον υπουργό Εξωτερικών στη Βιέννη ότι οι εκτοπίσεις δεν υπαγορεύονταν πια από στρατιωτικούς λόγους αλλά οφείλονταν αποκλειστικά σε κακώς εννοούμενες πολιτικές σκοπιμότητες.⁶⁰ Το μίσος των Νεοτούρκων εναντίον των χριστιανών Ελλήνων αποδεικνύεται περίτρανα από την ασεβή στάση που επέδειξαν κατά τη μεγαλύτερη γιορτή της χριστιανισμής, σύμφωνα με το λακωνικό τηλεγράφημα του Kwiatkowski, στις 2 Ιανουαρίου 1918, προς τον Pallavicini: «Κατά την πολική νύχτα των Χριστουγέννων, γύρω από τη Σαμψούντα βρισκόταν 1.500 εκτοπισμένοι Έλληνες από την Πάφρα, οι περισσότεροι γυναίκες και παιδιά, ταλαιπωρημένοι. Σημειώθηκαν πολλά περιστατικά θανάτου από το κρύο».⁶¹

Από τις διπλωματικές γερμανικές πηγές προκύπτει ότι στις γενοκτονικές πράξεις έπαιρνε μέρος και τμήμα του μουσουλμανικού πληθυσμού.

«Όπως ήταν αναμενόμενο, οι εκτοπιζόμενοι κατά τη διάρκεια της διαδρομής αλλά και στον προορισμό τους δεν ταλαιπωρήθηκαν μόνο από τη δριμύτητα των καιρικών συνθηκών, την έλλειψη τροφίμων κ.λ.π., αλλά και από το φανατισμό του μωαμεθανικού πληθυσμού. Δεν έλειψαν, επίσης, και οι συνήθεις λεηλασίες των περιουσιακών στοιχείων, που άφησαν πίσω τους οι εκτοπισθέντες, από τον

⁵⁹ HHStA, PA, Türkei XII, Liasse 467 LIV, ZI. 50/pol., [αποστολέας/παραλήπτης, αριθ.:](#) Σαμψούντα, 24 Δεκεμβρίου 1917.

⁶⁰ HHStA, PA, Türkei XII, Liasse 467 LIV, Nr. 4/E/pol., [αποστολέας/παραλήπτης, αριθ.:](#) Κωνσταντινούπολη, 12 Ιανουαρίου 1918.

⁶¹ HHStA, PA, Türkei XII, Liasse 467 LIV, Αριθ 940, [αποστολέας/παραλήπτης, αριθ.:](#) Πέραν 16 Ιανουαρίου 1918, και τηλεγράφημα [αποστολέας/παραλήπτης:](#) Αριθ 5, Σαμψούντα, 2 Ιανουαρίου 1918.

μουσουλμανικό πληθυσμό και από τις επονομαζόμενες επίσημες επιτροπές περιουσιακών στοιχείων».⁶²

Ανασφαλείς και απροστάτευτοι οι Έλληνες του Πόντου οδηγούνταν στο δρόμο του Γολγοθά χωρίς καμιά ελπίδα. Οι καταγγελίες και οι φωνές των θυμάτων έφταναν πάντα πολύ αργά στον εκάστοτε προορισμό τους, όταν η καταστροφή είχε πια συντελεστεί. Σήμερα τα ντοκουμέντα αυτά είναι ζωντανοί μάρτυρες, αιώνιοι κατηγοροί των εγκλημάτων που διαπράχθηκαν εναντίον ολόκληρης της ανθρωπότητας και όχι μόνο ενός λαού, που το μόνο που διεκδίκησε ήταν το αυτονόητο δικαίωμα να ζήσει στη γη όπου έζησε περισσότερο από τρεις χιλιάδες χρόνια, με συνθήκες ισονομίας, δικαιοσύνης και ελευθερίας.

Οι Τούρκοι αρνητές των εγκλημάτων της γενοκτονίας των χριστιανικών λαών της Μικράς Ασίας και η απόδοση των ευθυνών για τη διάδοση «ψευδών γεγονότων» σε κύκλους της Αντάντ καταρρίπτονται και μόνο βάσει του γεγονότος ότι οι περισσότερες εκθέσεις των εκτοπίσεων, των δολοφονιών και των καταστροφών προέρχονται από Γερμανούς και Αυστριακούς διπλωμάτες, σταθερούς συμμάχους τους και ως ένα σημείο συνεργούς στα εγκλήματα γενοκτονίας κατά των Ελλήνων. Αν οι ίδιες επαίσχυντες πράξεις γνωστοποιήθηκαν και από άλλες πηγές και, κυρίως, από αυτόπτες μάρτυρες ή τα ίδια τα θύματα, αυτό δε μειώνει την εγκυρότητα των αποδεικτικών στοιχείων. Για τα αποτρόπαια αυτά εγκλήματα δεν είναι υπεύθυνοι αυτοί που τα καταγγέλλουν, αλλά εκείνοι που τα διέπραξαν.

⁶² PAAA, Türkei, Bd. 15, Nr 168, 16 Φεβρουαρίου 1917.